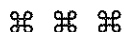

ד"ר יחיאל שרמן

נתינה בחינוך וחינוך לנתינה

ראשי-פרקים

- א. גם נתינה בתמורה יכולה להיחשב כמעשה של חסד
- ב. מימוש עצמי - נתינה לעצמי או לזולתי?
- ג. על נתינה ונטילה
- ד. "תורת חסד" - לחנך פירושו לתת
- ה. מעומק הלב ולא (רק) מעומק הכיס
- ו. מעגל הקסמים של הנתינה: הנותן הוא מקבל
- ז. ערך הנתינה כמרכיב חינוכי בעיצובו של עם
- ח. אם "כל כך טוב" - מה הבעיה?
- ט. איך מחנכים לנתינה?
- י. דרכים לחינוך לנתינה - לקט הצעות אופרטיביות
- יא. חינוך לנתינה ערכית ולא לפילנתרופיה מתנשאת
- יב. אפילוג - במקום סיכום

א. גם נתינה בתמורה יכולה להיחשב כמעשה של חסד

אדם עוצר את רכבו ליד תחנה שכוחה באזור שומם, אוסף משם טרמפיסט ומסיע אותו למחוז חפצו. לשמע מעשה יומיומי פשוט וחיובי זה מתרחב ליבנו בהערכה כלפי נותן הטרמפ, שכוונתו היא אך להיטיב עם הנוסע ולסייע לו. נתאר לעצמנו, שאדם זה עושה פעולה שכזאת בכל יום ואף מספר רב של פעמים ביום - מהי מידת הערכתנו אליו? ודאי אנו מחשיבים אותו כאיש חסד, שכן עוסק הוא בחסד ובנתינה, שעות בכל יום. ואם מגלים לנו שהוא נהג אוטובוס העושה בדיוק מה שתיארנו זה עתה, האם חשיפתה של עובדה זו משנה את מידת הערכתנו אליו? תלוי... במה זה תלוי?

אין מעניקים הערכה מיוחדת למי שמטרתו היחידה במעשה היא קבלת שכר, אך כוונה טובה בשעת מעשה יכולה להפוך גם מעשה של פרנסה גרידא, לאלפי אלפים של מעשים טובים, למרות המשכורת בסוף החודש. אם הנהג שבדוגמא (או רופא, או מורה בדוגמא אחרת), מחשיב ברצינות את עיסוקו כמעשה אמיתי של סיוע והטבה ללקוחותיו הרבים, ולא רק כמחשבה חולפת בלבד, אלא כתודעה קבועה המלווה אותו במשך זמן עבודתו ואף לאחריה - אזי מתלוות לעבודה תחושות של הנאה וסיפוק, ואולי נוכל גם לומר עליו שניתן להעמידו בשורה אחת עם כל גדולי עושי החסד למיניהם.

עולה מכך, שכל מעשה ממעשיו של האדם וכל מחשבה ממחשבותיו יכולים להיות מוטבעים בחותם של מידת החסד, כדברי החפץ-חיים (אהבת-חסד):
 מידת החסד פרושה על כל ענייני הטובה שבעולם וכל איש ואיש יוכל לקיים מידת החסד בענייניו, ולפעמים גם בדברים נקלים וקלים עד שכמעט זה נהנה וזה אינו חסר, ובני אדם מזלזלים בהם בעוונותינו הרבים, והסיבה לכך, שהיצר אינו מניח לאדם להתבונן בגודל מידת החסד ורוב טובה.
 הווי אומר: הנתינה יכולה להיות לא רק מעשה נקודתי, אלא אופן חשיבה ודרך חיים.

ב. מימוש עצמי - נתינה לעצמי או לזולתי?

ראינו שפנימיותו של אדם יכולה להיות מלאה באור של נתינה. מהמדרש הבא אנו למדים שתכלית בריאת האדם, אינה אלא בשביל לגמול חסד עלי אדמות:
 בשעה שבא הקב"ה לברוא את אדם הראשון, נעשו מלאכי השרת כיתים כיתים וחבורות חבורות. מהם אומרים: "אל ייברא!" ומהם אומרים: "ייברא!"... חסד אומר: "ייברא - שהוא גומל חסדים... (בר"ר ה).
 ההשקפה היהודית אומרת לאדם להידמות לבורא וללכת בדרכיו -
 "אחרי ה' אלקיכם תלכו" (דבי יג,ה). וכי אפשר לו לאדם להלך אחר שכינה? והלא כבר נאמר (דברים ד,כד) "כי ה' אלקיך אש אוכלה הוא!"
 אלא להלך אחר מידותיו של הקב"ה - מה הוא מלביש ערומים, כמו שכתוב (ברא' ג,כא): "ויעשה לאדם ולאשתו כתנות עור וילבישם" אף אתה הלבש ערומים. הקב"ה ביקר חולים, שכתוב (שם יח,א): "וירא אליו ה'" (לבקר את החולה - רש"י) אף אתה בקר חולים... (סוטה יד,א)
 אם כן, ההליכה בדרכי ה' היא עשיית הטוב והחסד. היכולת הנפשית לרכוש מידות אלה ולהיטיב עם הזולת היא היא, משמעות היותו של האדם נברא "בצלם אלקים". לפיכך, אדם שנמנע מעשיית חסד אינו מממש את צלם האלקים שבו, אינו מממש את עצם היותו "אדם!"
 בעקבות הנאמר, משתקף מאליו הניגוד בין אידיאל הנתינה לזולת, כתכלית האדם עפ"י היהדות, לבין האידיאל המודרני של תרבות המערב, שדבק גם בחברה הישראלית - אידיאל "המימוש העצמי", זה השם במרכז את ה"אני" והנאותיו.
 בתהליך הדרגתי של התרחקות מהחזון החלוצי-סוציאליסטי, משנה התברה שלנו כיוון. אז מה לעשות? -

נחוץ שינוי... במישור המוסרי חינוכי. לא מעצמו נרצח אידיאל החלוציות בחברה הישראלית. אין נרצח בלי רוצח. מישו רצח את האידיאל הזה והפך אותו ללעג ולקלס והכניס את האידיאל של ה"סופרמן", של "הבוס", של בעל המכונת דה-לוקס, האיש העושה חגיגות והוללויות להתפארות ולראווה... גדול בישראל הוא מי שיכול לעשות ולצבור הון... (ח"י כ משה סנה, מתוך "נאום לכל עת", עמ' 180)

במאמר שלהלן, מוצג אותו שינוי מוסרי חינוכי הנחוץ לשיקום החברה הישראלית של תקופתנו, בהתייחס לערכה וחשיבותה של הנתינה לזולת על פי ההשקפה היהודית ומוצעות דרכים למימושו.

ג. על נתינה ונטילה

ה' ברא באדם שני כוחות מנוגדים: כוח הנתינה וכוח הנטילה - כאשר ברא אלקים את האדם עשהו לנותן ונוטל: כוח הנתינה הוא כוח עליון הבא ממידות יוצר הכל ברוך הוא... אבל כוח הנטילה הוא אשר יתאוה האדם למשוך אליו את כל הבא בתחומו... (הרב אליהו דסלר, מכתב מאליהו, "קונטרס החסד")

האדם הנותן - הוא אדם עשיר בנפשו, שיש בו די אף להעניק לאחרים. לעומתו, האדם הנוטל - הוא אדם דל ועני בנפשו, שלעולם הוא צורך עוד ועוד ואינו חש שובע. מתוך קיומם של שני כוחות מנוגדים אלה, יש להסיק כי לשניהם מקום באישיותו של האדם. עד כמה יש לתת?

הציווי "ואהבת לרעך כמוך" - הקורא לנתינה מירבית - אינו ציווי לביטול האישיות העצמית. לא נכון לצפות מאדם שיחיה "למען הזולת". יחסים של חסד ונתינה שופעת צריכים להיות תחומים בתוך גבולות, כדי ש"האני" של היחיד לא יישחק ויתבטל. טבעי הוא שאדם אוהב את עצמו, קשוב לדאגותיו הוא ועוסק בבעיות של עצמו. אבל דווקא על רקע זה, אפשר ללמוד ולדייק מלשון הפסוק "כמוך", שכמו שטבעי שאדם אוהב את עצמו, כך יש לצפות ממנו שילמד להבין את חברו כמותו.

דרישה זו אינה מעבר להבנתו. עליו רק לזכור, שגם הזולת רוצה שיבינו אותו ויעזרו לו. הביטוי המגביל "כמוך" יוצר את האיזון הנכון בין "האדם הנותן" עד כדי ביטול אישיותו העצמית, לבין "האדם הנוטל" העומד בקצה השני, זה המתקשה להתחלק עם חברו, החי "עם עצמו" בלבד ושוכח את צורכי הסובבים אותו (עפ"י דינה הכהן, "בדרך יהודית").

משימת החיים של האדם, תהיה התמודדות עם יכולתו למקם את עצמו במקום מאוזן לאורך הסקאלה הנמתחת ברצף שבין "הנותן" ל"נוטל".

ד. "תורת חסד" - לחנך פירושו לתת

דרש ר' שמלאי: תורה - תחילתה גמילות חסדים וסופה גמילות חסדים (סוטה יד, א).

ר' שמלאי רוצה במילים אלה להבהיר, שרעיון החסד הוא היסוד השזור בתורת ישראל, במוסר הנביאים ובדברי התנאים. אבות האומה המתוארים בחומש בראשית מלאים חסד, אהבה ונתינה ולא בכדי קרוי החומש בשם "ספר הישר". המצוות המפורטות בשאר החומשים עניינן הוא חינוך האדם והכוונתו אל חיים של חסד ונתינה. נביאי ישראל כולם, מגדירים את יסודות התורה ברוח המילים של הנביא מיכה (ו, ח): "הגיד לך אדם מה טוב ומה ה' דורש ממך כי אם עשות משפט ואהבת חסד והצנע לכת". רבי עקיבא קבע: "ואהבת לרעך כמוך - זה כלל גדול בתורה" (ירושלמי, נדרים ט, ד). הלל, שתמצת את התורה בפני אותו גוי שביקש להתגייר, אמר: "מה ששנאו עליך לא תעשה לחברך - זוהי כל התורה כולה והשאר פירוש הוא - לך למד" (שבת לא). הלל מיקד את תשומת ליבנו לעובדה שהיסוד של אהבת האדם הוא יסוד מרכזי בתורה. יסוד זה בא לידי ביטוי בנתינה אקטיבית, או לחילופין בהימנעות מדבר העלול לגרום לזולת רעה, ולו הקטנה ביותר.

לאור זאת - בעצם, חינוכו של עם ישראל ויסוד קיומו מושתתים על הנתינה. חינוך לנתינה, עפ"י תרבות ישראל לדורותיה, פועל בשני מישורים:

1. התורה מצווה במכלול המצוות שבין אדם לחברו באופן ישיר על נתינה ועל גמילות חסדים.

2. עצם לימוד התורה צריך להיות מונע על-ידי הרצון למסירתה, להורשתה ולהנחלתה על ידי לומדיה, לדור הבא, ככתוב: "תורה ציווה לנו משה - מורשה קהילת יעקב" (דברים לג).

לימוד תורה הוא ערך בעל חשיבות עצומה ביהדות, אך מעבר ללמידה - חשוב שתהיה זו "תורת חסד" - תורה של נתינה, ככתוב: "פיה פתחה בחכמה ותורת חסד על לשונה" (משלי לא). לא די בכך שהלומדים ספוגים בתורה והם יודעי תורה עבור עצמם; עליהם להעניק לאחרים את שקנו ורכשו.

וכי יש תורה של חסד ויש תורה שאינה של חסד? אלא, תורה ללמדה - זוהי תורה של חסד, תורה שלא ללמדה - זוהי תורה שאינה של חסד (סוכה מט,ב)
לפיכך, המלמד את חברו או את בן חברו תורה מתוך אהבה ומסירות - חסד הוא עושה.

ה. מעומק הלב ולא (רק) מעומק הכיס

חז"ל הדריכונו "קנה לך חבר" (אבות ד,ו). "רכישת" חבר מתרחשת הן ע"י נתינה בדמים - בעזרה כספית ופיזית, והן במעשים של נתינה רגשית - מילה טובה, חיוך או כתף להישען עליה. מידת החסד תובעת מן האדם לתת את כל ליבו לחברו, כך שגם דיבורו של האדם עם החבר והתמיכה המוסרית בו עושים אותו לאיש חסד.

מכלל מצוות גמילות חסדים לדבר על לב העני דברי פיוס ולהראות לו רצון טוב וליתן לו עצה הגונה ולייעץ לרבים לעשות טוב וחסד. (ר' יונה מגירונדי, אגרת התשובה)

פתיחת הלב לשמוע את כאבו של החבר שזקוק לאוזן שומעת וללב מבין, זהו מעשה חסד מדרגה ראשונה. יש בכך יותר מאשר בנתינת מתנה או הלוואה, שהיא פעולה חד פעמית. רגישות גבוהה לזולת ויכולת קשב הם תכונות עמוקות שודאי לא נרכשות כלאחר יד.

ר' מנחם מנדל מקוצק התבטא פעם לגבי החסד ואמר: "להסכים לדברי שטות של שוטה אף הוא גמילות חסד".

ו. מעגל הקסמים של הנתינה: הנותן הוא מקבל

בעשיית חסד מסייע האדם (כביכול) לקב"ה למלא את רצונו להיטיב לעולם. משורשי המצווה שרצה האל להיות ברואיו מלומדים ומורגלים במידת החסד והרחמים כי היא מידה משובחת, מתוך הכשר גופם במעלות הטובות יהיו ראויים לקבלת הטובה, ובהיטיב ה' יתברך לטובים - יושלם חפצו, שחפץ להיטיב לעולם. (ספר החינוך, מצ' סו).

יתרה מזאת: מי שעושה מחווה של חסד כלפי הזולת, שלא מתוך רצון לקבל פרס, עובר בעצמו תהליך של זיכוך נפשי. ההתחשבות בזולת, תשומת הלב למה שחסר לזולת וכיצד ניתן לשמח אותו או לסייע לו, הזהירות בכל דיבור ומעשה מתוך חשש לפגוע בזולת - בכל אלה יש עשייה מחנכת שמשפיעה על פנימיות האדם.

ז. ערך הנתינה כמרכיב חינוכי בעיצובו של עם

מעבר לערכה ולכוחה של הנתינה שמתגלה ברמת הפרט, קיימת המעלה העצומה של אומה שלמה שצביונה הוא נתינה וחסד. בשום חוקה של אף אומה לא מוקדש חלק נכבד כל כך למוסד הנתינה והעזרה לזולת, כפי שהוא מופיע בתורת ישראל. במערכות החוקים שנכתבו ע"י אומות העולם, בדרך כלל השלטון מטיל על היחיד חובות כוללניים ונוהג בכספי הציבור, כראות עיניו בהתאם לשיקול דעתו ולסמכויותיו. תורת ישראל, לעומת זאת, מחייבת את היחיד בנתינה ספציפית למען הציבור ולמען הזולת. פרשיות שלמות עוסקות במצוות הנתינה: תרומה, מעשר, מעשר עני, הלואה, החזרת כסות לעני ולבעל חוב, דאגה לגר, ליתום ולאמנה ועוד ועוד וכל זאת מתוך תפיסה שהמחויבויות לחסד ולצדקה מוטלות על היחיד.

סמל בולט לתפיסה זו הוא המשכן. המשכן, כערך חינוכי, הינו המרכז הרוחני הראשון המוקם עבור האומה הישראלית. באורח סמלי, משכן זה לא מוקם ע"י מס, אלא ע"י תרומה. כאן מופיע הרעיון המהותי, הבסיסי, למיוחדותו של עם ישראל מראשית דרכו. אין עוד עם אחד אשר ראשיתו בבניית מרכזו הרוחני מוגדרת כל כך ברור שהוא חייב להיות חלק מנתינתו. מאחורי תפיסה זו ישנו גם הרעיון של השותפות המוחלטת, כאשר כל אחד ואחד מהנותנים הופך לחלק מן המקימים ובעל זכויות וחובות שוות בהקמת המפעל המיוחד הזה. הקשר בין היחיד לעם ובין היחיד לבורא, מופעל על ידי המחויבות האישית שחש היחיד ביכולתו לתת ולהשתתף בבניין המשכן.

פילוסופים רבים עסקו בניתוח מעמיק של המבנה החברתי והחוקתי של האומות, במיקומו של היחיד בתוך החברה, וביחסי הגומלין ביניהם. בולטים ביניהם, ואף מייצגים, הם הובס, לייבניץ ורוסו שהעניקו לנו ראייה מאוד אופיינית לתפיסות השלטוניות השונות, המאפיינות גם היום את השקפתן של אומות העולם.

כך מתייצבות, זו מול זו, שתי תפיסות עולם המתייחסות למבנה החברה. תפיסה אחת קובעת שהחברה כולה - כמסגרת חברתית - בונה לעצמה מערכת חוקים השומרת עליה ומאפשרת לה איכויות חיים. העולם מבוסס על חברות ואומות שונות עם כללי התנהגות זהים, דומים או שונים כאשר היחיד מוצא מקומו בתוך החברה הכללית.

תפיסת העולם של היהדות מבוססת על היחיד הבונה את החברה. לכן, המחויבות אינה של החברה המטילה את עולה על היחיד, אלא היא חלה על אוסף היחידים, וכל אחד ואחד מצווה במישור האישי ובכך הוא יוצר את החברה. מתפיסה זו אנו לומדים, שערך הנתינה הוא ערך עליון בעיצוב דמותנו המוסרית והערכית, הן כאומה, הן כיהודים יחידים. המחויבות המוסרית היא דו-סטריית: כשהאומה לא ממלאה את חובותיה כלפי יחידה - היא מאבדת את ערכיותה; וכשהיחיד חי כאינדיבידואליסט המתעלם מן הזולת ולא חי חיים של נתינה - הוא יוצר נתק באחדות החברה ובתפקודה.

מוטיב הנתינה למען הכלל מאפיין את חיי החברה של הקהילות היהודיות בכל התקופות. גם בדורות האחרונים חוזרים המאפיינים החברתיים המבוססים על החינוך לנתינה ומשמשים מכשיר לתקומתה של האומה המתחדשת, כשבין הדוגמאות הרבות נוכל לזכור את ימי "דונם פה ודונם שם" ו"הקופסא הכחולה" של ילדי דור הקמת המדינה, את הסיסמא "תותחים במקום גרביים", את הענקת הבגדים והצעצועים לעולים החדשים יושבי המעברות, וכמובן את מסירות הנפש של לוחמי המחתרות וחיילי צה"ל לדורותיהם למען הכלל, ועוד ועוד.

אין אומה בעולם שהגיעה לדרגת נתינה כזאת, לדרגת שותפות כזאת, לדרגה של פילנתרופיה מוחלטת, של סיוע לנוקק היחיד, של מאבק עבור אחים בארצות מצוקה, של פדיון שבויים במסירות נפש, של הזדהות, של שביתות והפגנות ושל תרומה כוללת וגורפת של ממון. אומה כה קטנה ששרדה לאחר השואה, הצליחה לשקם את עצמה בזכות הערבות ההדדית ובזכות נתינתו של כל אחד ואחד כפי יכולתו למען תקומתה והתחדשותה של האומה (בהסתמך על מאמר של דוד אלטמן, פורסם בספר "ליקוטי שושנים").

ח. אם "כל כך טוב" - מה הבעיה?

צידה הבעייתי של פילנתרופיה עממית זו הוא, שהיא עברה בהדרגה תהליך של מיסוד לשם גיוס והכוונה של תרומות, ובכך גרמה לניכור ולחוסר קשר בין התרומה ובין התורם. חל מעבר מהחינוך האישי וממחויבות אינדיבידואלית, למחויבות חברתית ממוסדת וכוללת, שנובעת מהכתבה מ"למעלה". כתוצאה מתהליך זה נחשף כשל חינוכי, שמקורו בחוסר הבנה שמערכת התרומה והנתינה איננה רק עבור המקבל, אלא מהווה ערך מרכזי גם עבור הנותן. כשמערכת הנתינה האישית מידלדלת, גם מערכת המעורבות האישית נסוגה, שהרי החינוך לנתינה אינו מתחיל ונגמר בנתינה כספית, אם כי זהו סמל מוחשי ביותר לנתינה.

עלינו לשוב ולחנך להענקה ולנתינה, כי בכל תחום בו התאחד עם ישראל לנתינה משותפת, הצליח להגיע להישגים שאין דומה להם. מהמשכן ועד לצבא ההגנה לישראל; בכל תחום שלא התאחדנו וגם לא הענקנו - כשלנו.

ט. איך מחנכים לנתינה?

אכן, מידת החסד היא סימן היכר לעם ישראל, שהם "רחמנים, בישנים וגומלי חסדים" (יבמות עט), אך כבר התחלנו להבין שאין באה מעצמה; על האדם להשקיע עמל רב כדי לקנותה. כמחנכים מוטלת עלינו המשימה לטפח בתלמידינו את האהבה ואת הרצון להיטיב עם כל אדם מישראל ולכוונם משחר ילדותם לעניין החסד כלפי כל מי שנברא בצלם אלקים.

כיצד? החפץ-חיים (באהבת-חסד) מדריך אותנו לגבי הדרכים לעשות זאת:

ועל כן העצה הייעוצה לזה:

1. שיתבונן תמיד בכתובים ומאמרי חז"ל המספרים לנו בגודל שבח המידה הקדושה הזו ויתברר ויתאמת אצלו שזהו רצונו של השי"ת.
 2. ושנרגיל עצמנו להתנהג בחסד וברחמים עם זולתנו.
- נסכם בלשונו את שתי הדרכים לרכישת מידת החסד על פי החפץ-חיים:
1. על ידי לימוד התורה שבכתב ותורה שבעל-פה ("בכתובים ומאמרי חז"ל") על חלקיהן "התחוקתיים" ועל חלקיהן "הסיפוריים" - תוך התמקדות במידת החסד המופיעה בהם, בבחינת "מעשה אבות סימן לבנים".
 2. על ידי ההרגל והחינוך למעשים. בזאת יש להתחיל כבר בגיל הרך. כבר אז יש לטעת בילדים את התחושה כי הם פועלים ונוהגים על פי תרבות ישראל, הרוצה שנהיה אנשי צדק ואנשי חסד.
- ההזדהות עם אבות האומה וגדולי ישראל שבכל דור והרצון לחקות את מעשיהם ישרישו בילד הרך את הכמיהה לעשיית הטוב.

י. דרכים לחינוך לנתינה - לקט הצעות אופרטיביות

1. לימוד הלכת-עיוני בדרך פעלתנית חווייתית במסגרת שיעורי המקרא, המשנה, התלמוד וההלכה ישנן הזדמנויות רבות ללמידה פעלתנית ולשינון בדרך משחק (משחקי מסלול, "רביעיות" בין אדם לחברו, מונופול מצוות בין אדם לחברו, כרטיסי "טלהלכה" וכדו').
- "מבצע ושיננתם" - צבירת נקודות אישיות עבור שינון בעל-פה, מתוך מאגר נתון, של משניות, פסוקים והלכות בענייני נתינה וחסד ומצוות שבין אדם לחברו.

עבודת חקר על נושאים תורניים שבין אדם לחברו, כגון "המצווה שלי". במסגרת העבודה יחקור התלמיד את מהות המצווה, טעמיה והלכותיה ויבהיר מדוע "התחבר" למצווה זו וכיצד הוא מקיימה.

2. הסיפור כמקור מחנך

הסיפור מעמיק את הרגש ומפתח אותו. הוא מפעיל את דמיונו של הילד ומאפשר לו להזדהות עם גיבוריו המקיימים בגופם את מצוות ה' והעושים בחיי יום-יום חסדים ומעשים טובים.

ספרות עשירה עומדת לרשותנו בנושא, הן בתחום אגדות חז"ל המשלימות את המסופר במקורותינו על אבות האומה ועל חכמי ישראל, הן בתחום סיפורי חסידים וסיפורי תולדותיהם של גדולי ישראל ודמויות מופת שונות, בני כל הדורות, שנתייחדו במעשי החסד שעשו.

בדורנו נמצא, למשל, את הרב קוק, הרב אריה לויין ולצידם את אלי כהן הי"ד - "האיש שלנו בדמשק" או את החובש, טוראי שלמה אפשטיין הי"ד, שקיבל צלי"ש לאחר נפלו במסירות נפש למען חברו (בהשראתו - השיר "בלדה לחובש) ועוד ועוד. וכך למשל מסופר על ר' אריה לויין בספר "איש צדיק היה" (מאת שמחה רז):

כל מרצו ועיתותיו קודש היו להיטיב עם הבריות, לעזור לנצרכים, לתמוך בחלשים ונדכאים, לעודד ולאמץ ידיים רפות ולכרות אוזן לכל מר נפש. הוא הוכיח שכשם שיש גאונים בלמדנות כן אפשר להיות גאון במידות. ר' אריה היה גאון כזה. בו נתמזגו מיזוג נפלא תמימות ופיקחות בלתי רגילה. מילים שכאלה יכולות וצריכות להיות נר לרגלי תלמידינו ודמות שכזו - מודל לחיקוי.

3. תולדות ישראל כמקור מחנך

אין לך תקופה בתולדות ישראל שלא ניתן להאיר באמצעותה את ההיבט של חסד בחיי עם-ישראל באותה תקופה. אותם מעשים גדולים וקטנים שפעלו בני עמנו למען גמילות חסדים - לעיתים אף מתוך מסירות נפש - עוברים כחוט השני בקורות עמנו. בולטות במיוחד, בכל הגלויות, הקמת מוסדות חסד קהילתיים כמו "קופת הגמ"ח", "התמחוי", "חברת ביקור חולים", "חברת הכנסת אורחים", "חברא קדישא", "הכנסת כלה", "פדיון שבויים" וכד'.

בדרך זו ניתן להראות כי מידת החסד היא ממהותו של עם-ישראל, יסוד בקיום האומה. ואולי גם להדגיש שזהו "המתכון הרוחני" על פיו מתקיימת אומה נצחית זו באורח פלא.

4. פעילות של נתינה במסגרת הכיתה

חינוך לנתינה במסגרת הכיתה מתחיל מהדברים הפשוטים הלקוחים מהחוויה היומיומית של הלומדים בה. בין התלמידים ישנה שונות בנטיית ובכשרונות. כל אחד מהם בולט בקווים הייחודיים לו. למצב אי שוויוני זה יכולות להיות השלכות מזיקות על חיי החברה של הכיתה ועל הפרטים שבה, אך מנגד, באווירה של נתינה - שונות זו יכולה להיות לברכה. יש להדגיש את נקודת החוזק שיש בכל תלמיד ולעודדו לפתחה כדי לשכלל את יכולותיו בתחום זה. זאת, מתוך הדגשה שבכל אחד ישנו הפוטנציאל לתרום משלו - לזולתו.

יש לעודד את התלמידים לפעול בכיוון זה ואף להגדיר עמם משימות חברתיות, מעשי שליחות כיתתיים ספציפיים, במסגרתם יוכלו להביא את יכולתם ורצונם לכלל מעשה ולהעניק לחלש מהם את מה שיש בכוחם, כגון:

- קיום חברותות בלימודי הקודש, במטרה להפרות זה את זה;
- המחונן בחשבון יתכונן למבחן יחד עם חברו המתקשה בתחום זה;
- והאלוף הכיתתי "בהפצצת שערים" יאמן בכדורגל את חברו המסורבל בעל "שתי הרגליים השמאליות"...

כאשר הילד נותן משלו לאחרים הוא מרגיש שייכות לזולת ולקבוצה. יש בכך חשיבות רבה הן להתפתחותו הרגשית-חברתית של התלמיד ולמידותיו האישיות, והן ליכולת לתפוס עצמו כחלק ממערך חברתי מאוחד במישור הקהילתי-הכללי ישראלי. תהיה בכך תרומה לכל תלמיד בכיתה, בהיותו מסוגל לתפוס עצמו כתורם וכתורם בעת ובעונה אחת.

אם בעל הכשרון ישמור את כשרונו ואת ההנאה שניתן להפיק ממנו אך ורק לעצמו, הרי זה כאנשי סדום שנהגו בדרך של "שלי - שלי, שלך - שלך", איש איש לעצמו ואין חלקנו עמם.

לכשיתבגר אותו תלמיד ימשיך, כבוגר, באותה דרך של השתלבות פעילה בחברה ובנתינה לכלל. "ילד" זה יחפש וימצא אפיקים כיצד לתרום לקהילה מן הכשרונות בהם ניחן ומן הכישורים שרכש במהלך השנים.

5. פיתוח עירונות אישית וכיתתית למעשי חסד

במסגרת הכיתה תוקדש באופן שיטתי ומושכל תשומת לב לפעילויות ולמעשים של חסד המתפרסמים בעיתונות ובקהילה, משהו מעין "פינת החדשות הטובות". הפיכת אנשי החסד הללו ל"גיבורים" תשאיר את רישומה על התלמידים. באותו אופן, התנהגות טובה של תלמיד כלפי הזולת, אשר נצפתה ע"י המורה או ע"י חבריו האחרים, תועלה אף היא על נס. תלמיד כזה ניתן להכתיר כגיבור הכיתתי היומי / השבועי, ("כוכב השבוע" "צל"ש יומי"), ואולי גם להעניק לו תג שיתנוסס על דש בגדו, או לציין זאת בתעודתו וכו'. במקביל, אפשר לנהל "בנק מצוות", במסגרתו צובר התלמיד בכרטיס ה"בנק" שלו, כוכביות ומדבקות על מעשי חסד שעשה. באקלים הכיתה, חשוב לטפח אווירה של אכפתיות, כך שכל תלמיד יחוש שהוא חלק מהכלל, שלמורה ושלחבריו "איכפת" ממנו וממצוקתו. יש לעודד נקיטת יוזמות ברוח של "רדיפת שלום והשכנת שלום" בין התלמידים. מנהג זה - לספר, לפרסם ולעורר הדים בעקבות כל מעשה יפה המובא לידיעתנו, עתיד להפוך להרגל חיובי.

6. פיתוח רגישות להכנסת אורחים

את הערך של הכנסת אורחים בעין יפה ותוך קירוב לבבות (הן כלפי הזר, הן כלפי מכר) אפשר ליישם ביוזמות הן בתחומי הכיתה והן במסגרת מוסדית-כללית, כגון:

- אירוח כיתה משכבה אחרת - לקיום פעילות משותפת. כיתה א' מתארחת בגן, או לחלופין בכיתה ו', ולהיפך. פעילות משותפת במועדים קבועים כגון בראש חודש וכד'.
- אירוח תלמידים מבי"ס מרוחק - ניתן להזמין בתי ספר מעיירות פיתוח ומאזורי מצוקה, במטרה לקרב רחוקים. בתי ספר במרכז הארץ יכולים להזמין לאירוח כיתות ומוסדות הנתונים כיום בקו האש, שבעקבות אירועי התקופה עברו שעות קשות כגון: בתי ספר בגילה, בשומרון, בחבל עזה או בבנימין.
- תלמידים הגרים בעיר יארחו תלמידים החיים באזורים כפריים (קיבוצים או מושבים) ולהיפך - להיכרות הדדית. ביקורים וקשר מתמשך ביוזמת בתי הספר, ניתן לקיים בימי חול, בשבתות או בחופשות. בכל המקרים, ישמעו אלה על הווי החיים והחוויות של אלה, ילמדו להכיר ולהוקיר את השונה ואת המשותף ביניהם, ומעל לכל: ילמדו לקיים את מצוות הכנסת אורחים בגופם ובממונם.

7. ביקור חולים - מצווה שכולה חסד

כאשר תלמיד נעדר מן הלימודים ייתכן ובאופן ספונטאני תלמידים ממעגל החברים הקבוע שלו, יוצרים עמו קשר טלפוני ו/או באים "לתת לו שיעורי בית" ולבקר. אבל מוכרת, לצערנו, גם תופעה של תלמידים שחבריהם ממעטים לבקרים, אם בכלל, בין אם מסיבות של מבנה חברתי רעוע, בין אם מסיבות של ריחוק גיאוגרפי. למקרים כאלה - ובפרט כשמתרחשת היעדרות ממושכת, שגם בין חברים "טובים" גוררת התרופפות של רגש המחויבות ו"עייפות החומר" - טוב שקיימת "ועדת ביקור חולים / גמילות חסדים" (או כל מסגרת ממוסדת אחרת שעונה על צורך חשוב זה). המבוגרים (הורי הילד החולה / המורה) יכוונו את הוועדה לפעילות פרודוקטיבית, שתענה על צרכי החולה ביחס למה שחסר לו, לפיזור הגיוני של המבקרים על פני השבוע ועוד. דבר זה רלוונטי במיוחד בחולה המאושפז בבי"ח. המבקרים, או לחילופין "אנשי הקשר הטלפוני", ידווחו לכיתה בכל יום על שלום החולים ויעדכנו את חבריהם לגבי פעולות-המשך שניתן לעשות למען החולה.

זוהי הזדמנות מתאימה לחזור ולשנן בדרך רלוונטית ואקטואלית את הלכות ביקור-חולים; להביא את הילדים באמצעות שיחה להבנה בדבר חשיבות המצווה, ערכה ומידת החסד שבה, ולעצם הזכות לפעול בדרך אנושית-יהודית, שבכוחה להסב שמחה גדולה גם לחולה וגם למבקר. מובן מאליה שעל המורה עצמו ליטול חלק בפעילות זו של ביקור חולים ולהיות לא רק "נאה דורש" אלא גם "נאה מקיים".

תלמידי הכיתות הגבוהות יכולים ליזום פעילות של ביקור במחלקת ילדים בביה"ח, בבית אבות, או אצל אנשים בודדים הזקוקים לעזרה ולעידוד (ליווי לבית הכנסת עזרה בקניות... תיקונים בדירה ועוד). את הכתובות ניתן לקבל אצל ארגוני חסד מקומיים, שעוסקים בכך.

8. מבצע "מלביש ערומים"

מבצעים בית-ספריים לשם איסוף בגדים וחפצים שימושיים לקראת החורף (ולא רק) יכולים להיערך ברוח ספורטיבית של תחרות בין כיתתית נושאת פרסים למרבים בתרומות. צרכי עם ישראל מרובים ואפשר להירתם לנתינה למגוון מטרות. למבצעי חסד כאלה ואחרים חשוב לתת ביטוי רפלקטיבי בכתב מפי התלמידים מעל דפי עיתון ביה"ס, כמו: מה "נתן" לי המבצע? האם אמשיך בכך? כיצד? מה אחדש?

9. ושמחת - ושימחת

לדעת לשמוח ועוד יותר לשמח אינם מן הדברים הקלים. בעיקר מכוונים הדברים למסיבות ימי הולדת, בר/בת-מצווה לסוגיהן. ההתמקדות בהיבטים החיצוניים והחומריים של ארגון האירוע לעיתים מסיטה את תשומת הלב מן העיקר אל הטפל. כך שלבסוף, אין השמחה שורה במעונו של חתן השמחה והוא חש מפח נפש. מה גם, שמוכרת לנו התחרות הסמויה הקיימת לעיתים ברקע, על דרגת הפאר ועל גודל האטרקציה שבאירוע.

בהנחיית המחנך יכולה הכיתה "לקחת על עצמה" ארגון שמחה אצל חבר כפרוייקט של מצוות גמילות חסד, ואז לתת לחבר את ההרגשה שכולנו שמחים בו ואיתו. בין אם זה בהכנות שונות לאירוע כשלט ברכה, או "מופע" (ידידותי ולא ציני-קטלני!) בין אם בתחושת השותפות בשמחת הזולת, שבאה לידי ביטוי בשירה "מכל הלב" ובריקודים ספונטאניים.

רעיון הנתינה, המתבטאת ב"ושמחת - ושימחת", ניתן ליישום במסגרות קהילתיות מגוונות כגון: יציאה לבתי אבות, בתי חולים, מוסדות למוגבלים, מרכזי קליטה, שכונות מצוקה ובכל מקום שם ניתן "להכניס רוח של שמחה" לקראת שבת, לקראת חג ומועד או ב"סתם יום של חולי".

יא. חינוך לנתינה ערכית ולא לפילנתרופיה מתנשאת

עסקנות ב"גמילות חסד" עלולה להפיל את העושים בה בפח של שביעות רצון עצמית, של גאווה, של התנשאות ושל פטרונות כלפי המקבל. סכנות אלו מרוקנות כמעט מתוכן את מעשי החסד. לפיכך יש חשיבות עליונה לחנך בד בבד לנתינה ועמה לקיומה ברוח נכונה וברגישות הראויה.

המאפיין נתינה מתוך רחמים הוא, שהיא פועלת מכוחם של מניעים חיצוניים שמעוררים את המצפון - כשרואים את ה"מסכן" מרגישים חובה לעזור לו. אנחנו, לעומת זאת, מחנכים לרכישת מידת החסד במשמעות של אהבת עצם הנתינה. אנו מבקשים לראות את החיים כרצף מתמשך של הזדמנויות לנתינה, אחריהן אנו תרים ברצון ובהתלהבות.

חסד - משמעותו מקיפה יותר מסנטימנט חולף, מרגשות זולה.

חסד - תובע יותר מדמעה רגעית, ממטבע קרה.

חסד - פירושו התמזגות עם הזולת, הזדהות עם כאבו, הרגשת אחריות לגורלו.

(הרב י"ד סולובייצק, "קול דודי דופק", חלק ב)

איך מגיעים לזה?

1. כוח ההרגל של המצוות המעשיות

תחושת אהבת הזולת אינה נוצרת מעצמה; יש לטפחה. התחושה הרגשית צומחת על רקע של הזדהות ונכונות לקיום מתמיד של מערכת מצוות וציוויים מוסריים המדגישים את הצורך להבין את הזולת, לחשוב עליו ולכבד אותו. ציוויים אלה מקורם בציווי הכולל "ואהבת לרעך כמוך", במצוות צדקה וחסד לעניים ולכל נצרך. מעשי יום יום של נתינה - למן המטבע הראשונה שאמו של הילד הרך נותנת בידו בכדי שישלשה לקופה - מרגילים, מחנכים ומעצבים טבע זה של אהבת אדם.

2. "אחרי הפעולות, ימשכו הלבבות"

לשפת הנתינה יש חיים משלה, והיא שולחת מסרים חיובים לא רק ל"מקבלי" אלא משדרת גם שדרים שמחלחלים מבלי משים עמוק בתוך הנותן. כשאני מעניק לזולת - דבק בו משהו "ממני". אל חלק זה שבתוכי, אני מתקשר. באופן זה, עצם פעולת הנתינה יוצרת זיקה פנימית בין אנשים ומרבה אהבה בלבם. טועים החושבים שאדם נותן למי שאהוב עליו; ולא היא, אלא להיפך, הנתינה מביאה לאהבה, כדברי הרב אליהו דסלר: "לאשר יתן - יאהב" (מכתב מאליהו, עמ' 37).

3. הידיעה שאתה הוא אני; למען - זה למעני

הפסיכולוגיה מאמינה שבנייה תקינה של אישיות האדם מתחילה ביכולתו לאהוב את עצמו. גם היהדות גורסת שקומת מסד זו מהווה "נקודת פתיחה" טובה במיוחד כדי להגיע דרכה לאהבת הזולת - "ואהבת לרעך כמוך". בהמשך, ככל שאדם יתרומם במדרגתו - תתברר ותשתכלל זהות ה"אני" שלו. אישיותו תיעשה יותר ויותר כוללת ומקיפה עד שיהיה בה כדי לכלול גם את הזולת. בני אדם שונים יכולים "להיתקע" בדרגות שונות של התפתחות מוסרית:

- האיש הגס והשפל, כל "אני" שלו מצומצם רק בחומרו וגופו.
- למעלה ממנו מי שמרגיש ש"אני" שלו מורכב מגוף ונפש;
- ולמעלה מזה מי שמכניס לה"אני" שלו את בני ביתו ומשפחתו.
- והאיש החולך על פי דרכי התורה ה"אני" שלו כולל את כל עם ישראל,

שבאמת כל איש ישראל הוא רק כאבר מגוף האומה הישראלית.

(ר' שמעון שקופ, הקדמה לספרו שערי-יושר)

בתהליך החינוכי יש להקפיד להדגיש את אשר כבר נאמר לעיל, שעם ישראל - שלא כאומות העולם - אינו אוסף של יחידים המנותקים זה מזה, אלא חטיבה

אורגנית שמרכיביה יונקים את כוחם הרוחני מחיבורם אל הכלל וממסירותם כלפיו. תפיסת אני כזו עשויה להניע את הפרט, ביתר שאת, למעורבות בחיי הכלל.

4. ההכרה כי הכל שייך להי

שנת תשס"א, שנת השמיטה, נבחרה על ידי מערכת החינוך לעיסוק בנושא "ערבות ומעורבות". בניגוד להשקפה הסדומית, הדוגלת ב"שלי-שלי ושליך-שליך" כיסוד הקניין הפרטי של האדם, מחנכת שנת השמיטה את האדם להתחשב בצרכי הזולת ולצאת מהמסגרת הפרטית האגואיסטית תוך ויתור אישי על רכוש (הפקרת שדות, שמיטת קרקעות, שמיטת כספים). אותו היבט סוציאלי-שוויוני - להעריך את הזולת, להתחשב באחר ואפילו הוא עבד או בעל חיים ולכבדו - הקיים ביום השביעי, יום המנוחה, שבת; מאפיין את השנה השביעית שנת הרגיעה, שנת השמיטה, כלשון הראי"ה קוק בהקדמת שבת-הארץ (עמ' ת): "את אותה הפעולה שהשבת פועלת על כל יחיד פועלת היא השמיטה על האומה בכללה."

יחד עם זאת, כיצד ניתן להבין את דרישת התורה לחנך אדם למידת הנדיבות באמצעות ויתור על רכוש? האם, למשל, לא "מגיע" לאדם שהילוה בטובו כסף לתברו ללא כל טובת הנאה, לפני שנת שמיטה, לקבל כספו בחזרה ולא "לוותר" עליו, על פי מצוות שמיטת כספים?

הרב ישעיהו שפירא ("האדמו"ר החלוץ") עונה לשאלה זו ובכך מציג את כיוון המחשבה העקרוני, לא רק ביחסנו לשנת השמיטה, כי אם ביחס לנתינה לזולת בכלל:

את המצווה הזאת של שמיטת כספים נוכל להבין רק לפי השקפה הנוכרת של היהדות בנוגע לרכוש, שאין האדם הבעלים על הרכוש שלו, "כי ממך הכל". ומשום כך, אם לאחד שלח ה' את ברכתו ונתן לו עודף של כסף שאינו נחוץ לקיומו הוא, ואחיו ירד מנכסיו ונכנס בעול של חובות, מידת הצדק נותנת שישמט את ידו ממנו על ידי כך, העני משתחרר מעול החובות וניתנת לו שוב האפשרות לעמוד על רגליו.

(במאמר: "ועשית הישר והטוב")

עלינו להתמיד ולחנך את תלמידינו שכשרונות, יכולות וריבוי נכסים אין מקורם ב"כוחי ועוצם ידי" בלבד, אלא בהשפעה ישירה של ברכת הבורא - מקור כל הכוחות. אדם המודע לכך, מתחנך לחלוק עם הזולת בכל אשר חננו הקב"ה. הוא מפנים שאין הוא "עושה בכך טובה" לנוקק, כי אם פועל על פי הסדר הטוב ועל פי הצדק, בהכירו שכך מנהלת ההשגחה העליונה את העולם. שה' נתן פיקדון לאחד על מנת שיחלוק אותו עם האחר.

יב. אפילוג - במקום סיכום

המשנה באבות (ה,ב) אומרת, שהגבולות שתוחם האדם לנתינתו לזולת ולרצונו לחלוק את אשר לו מעידים על אישיותו ומדרגתו המוסרית:

ארבע מידות באדם:

האומר שלי - שלי, ושלך - שלך -- זו מידה בינונית;

ויש אומרים: מידת סדום.

שלי - שלך, ושלך - שלי -- עם הארץ;

שלי - שלך, ושלך - שלך -- חסיד;

שלי - שלי, ושלך - שלי -- רשע.

אוירה של לקיחה היא אוירה של רשע, אוירה של נתינה - אוירה של גמילות חסדים. למצבי הביניים נתייחס כבינוניות, כרשעות או כעם ארצות וטיפשות. סדום נמצאת במקום הנמוך ביותר בעולם ולא רק מבחינה גיאוגרפית. בסדום היה חוק והיה סדר. עניין אזוריה היה לחיות חיי בדלנות. בסדום לא אמרו "שלי - שלך ושלך - שלי", משום שבסדום לא חשבו שניתן ליצור מגע בין אדם לאדם. איש איש חי את חייו, איש איש ומטרתו - לחיות, ורק לחיות כדי לחיות. לא לתת, לא לקחת... לחיות.

סדום היא בעצם משל, משל מאז ועד עולם.

בסדום - כשאדם יפול פצוע ברחוב אף אחד אמנם לא יקח לו את הארנק, אבל גם אף אחד לא יפנה אותו לבית-החולים. עובר אורח שיזדמן למקום יגחן אל הפצוע וילחש לו: "שלי - שלי ושלך - שלך".

בסדום - לא תקום לעולם קופת גמ"ח שתתמוך באדם מבחינה כלכלית בשעת מצוקה. אם יירד אדם מנכסיו ויפשוט יד ברחובה של עיר - יחלפו על פניו עוברים ושבים במשיכת כתף ויסננו: "שלי - שלי ושלך - שלך".

בסדום - אף כבאי לא יפרוץ לבית בוער להציל תינוקת בוכה משום ש"שלי - שלי ושלך - שלך". כמו אותם, שבשם עליונות ערך חיי אדם, טוענים גם כיום, ש"אין דבר אחד בעולם ששווה למות למעננו".

בסדום - כשאדם מיואש יעמוד על גג ויאיים להתאבד, יפרשו לו למטה שלט מברזנט ועליו כתוב: "שלי - שלי ושלך - שלך".

בסדום - כשתהיה מכה של נטילת סמים במוסדות החינוך ובקרב הנוער, אף אחד לא יקצה משאבים וייצא במסע הסברה נגד ה"מכה", שהרי לכל אחד יש מטרה משלו - לחיות כדי לחיות, ואם מאן דהו הגיע למסקנה שכדאי לשנות או לבטל את המטרה - למי הזכות לטעון אחרת?!

סדום חרבה. על חורבותיה קמה אנושות אחרת. האנושות בכלל ומדינת ישראל בפרט חיות על פי תפיסת עולם שונה מזו של סדום. במדינת ישראל - לא מפקירים אדם פצוע ברחוב. במדינת ישראל - קיימים מוסדות ממלכתיים וארגוני מתנדבים, שיושיתו לזולת סיוע כלכלי ונפשי. במדינת ישראל - כבאים שמים נפשם בכפם למען הזולת. במדינת ישראל - מנסים להניא אנשים מלהתאבד. במדינת ישראל - נטילת סמים נחשבת כעבירה על החוק והגורמים המתאימים כולם, מחפשים את הדרך לטפל בבעיה, שאכן מוגדרת כבעיה ולא כזכותו הלגיטימית של הפרט לבחור את דרכו. אומנם נכון, זכותו של הפרט לבחור את דרכו אך המוסר מכונן: "ובחרת בחיים"; ומי שבחר במוות מוגדר, כמיואש, כמעורער בנפשו, כחולה. כך בעולם כולו וכך במדינת ישראל וזאת משום שהאנושות ומדינת ישראל הפיקו את הלקח מכישלונה של סדום, ובעולם המתקדם של היום יש מה שלשמו ראוי למות ולכן גם יש למה לחיות. בעולם המתקדם של היום לגיטימי להסתכן למען אחרים, מקובל להעניק סיוע לזולת הנתון בצרה, כבוד הוא ללחום בפשיעה ולגיטימי לטפל בחולי איידס, לכן - יש לשם מה לחיות!

(עפ"י מכתב מאת מי' אריאל)

ומילה אחרונה לסיום: החינוך לנתינה הוא הערך הראשון שלנו כאומה והבסיס לקיומנו כחברה. עלינו לזכור זאת היטב לשוב ולחנך על בסיס של נתינה יומיומית. החינוך שלנו לא צריך להיות מבוסס על מה שהחברה דורשת מאתנו, אלא על מה כל אחד מאתנו דורש מעצמו.